

Mikołaj Handschke

Przemiany polityczno-gospodarcze w Chile w latach 1970-1973 jako przyczyny przewrotu wojskowego

1. Uwagi wstępne

W niniejszym opracowaniu przedstawiono gospodarcze i polityczne aspekty odejścia Chile od gospodarki rynkowej i demokracji za rządów prezydenta Salvadora Allende.

Gospodarka chilijska do 1970 roku, choć znacznie zetatyzowana, była gospodarką rynkową. Dopiero po wybraniu na prezydenta lekarza Salvadora Allende, została poddana bardzo intensywnej transformacji w kierunku gospodarki socjalistycznej, bardziej w kubańskim, niż europejskim tego słowa znaczeniu. Na przestrzeni trzech lat rządu S. Allende wprowadziły iście rewolucyjne zmiany w funkcjonowaniu systemu społeczno-gospodarczego w Chile. Zmiany te, mające na celu wprowadzenie dobrze znanego skądinąd obywatelom polskim „systemu gospodarki socjalistycznej”, skończyły się – jak wiadomo – absolutnym załamaniem całego systemu społeczno-gospodarczego państwa.

Transformacja dotyczyła zresztą nie tylko podstawowych instytucji i mechanizmów gospodarczych, ale również politycznych. Także sposób jej przeprowadzania budził wątpliwości nie tylko społeczeństwa, ale i Kongresu Chile. Łamanie przez prezydenta S. Allende podstawowych zasad Konstytucji Chile, dążenie do wprowadzania systemu totalitarnego, katastrofalny stan gospodarki i drastyczne pogorszenie się warunków życia obywateli były też głównymi czynnikami wpływającymi na decyzję Kongresu Narodowego Chile, który dnia 23 sierpnia 1973

roku podjął uchwałę (przegłosowaną znaczną większością głosów) w postaci tzw. *Deklaracji Upadku Demokracji w Chile*. W akcie tym stwierdzono drastyczne naruszenie przez prezydenta S. Allende zasad prawa i Konstytucji.

2. Gospodarka i system polityczny w Chile przed wyborem na prezydenta Salvadora Allende

Gospodarka Chile po II wojnie światowej ze średnim rocznym wzrostem Produktu Krajowego Brutto 3,8%, a PKB per capita 1,6%, była najslabszą wśród dużych i średnich państw Ameryki Łacińskiej. Chile, jak wiele państw ówczesnej Ameryki Łacińskiej stosowało w latach 50-tych i 60-tych strategię substytucji importu, co oznaczało próbę rozwinięcia krajowego przemysłu zdolnego do wytwarzania dóbr do tej pory importowanych. Niestety równoległe przeszacowanie wysokości kursu waluty krajowej spowodowało niekonkurencyjność rodzimych produktów w stosunku do zagranicznych. Słaby sektor rolny i regulowane ceny, to druga chroniczna bolączka chilijskiej gospodarki.

Zbyt wysoki kurs waluty utrudniał rozwój również gospodarki rolnej. Na początku lat 60-tych proces substytucji importu zaczął się załamywać, a roczny wzrost produkcji przemysłowej spadł do połowy swej wartości z poprzedniej dekady. Chroniczną przypadłością gospodarki chilijskiej od końca XIX wieku do okresu lat 50-tych i 60-tych XX wieku była inflacja, która w 1955 roku osiągnęła swoją największą wartość, 84% rocznie. Główną jej przyczyną była zła polityka fiskalna i monetyzacja deficytu budżetowego, powodująca wzrost pieniądza na rynku. W 1970 roku, za prezydentury Eduardo Frei Montalva'y, a przed wyborem Salvadora Allende, stopa inflacji wynosiła 35% rocznie.¹ Za prezydentury Frei Montalva'y (1964-70) podjęto wysiłki na rzecz poprawy sytuacji w postaci reform ekonomicznych, na które składały się: reforma podatkowa, reforma rolna oraz częściowa liberalizacja wymiany z zagranicą, połączona z polityką minidewaluacji, mających zapobiec erozji realnego kursu handlowego. Reforma rolna, jako bardzo kosztowna w przeprowadzeniu, nie została zrealizowana. Gospodarka końca lat 60-tych w Chile, choć rynkowa, pozostawała w znacznej części regulowana.²

Chile według Konstytucji z 1925 roku było republiką. Głową państwa i szefem rządu był prezydent wybierany w głosowaniu powszechnym na 6 lat. Władza ustawodawcza należała do dwuizbowego Kongresu Narodowego: 45-osobowego Senatu o kadencji 8-letniej i 147-osobowej Izby Deputowanych o kadencji

¹ *The Popular Unity Government, 1970-73, Chile – A Country Study*, Library of USA Congress, Federal Research Division, s. 1, <http://lcweb2.loc.gov/>

² *Economic Policies 1950-70, Chile – A Country Study* op. cit., s. 1.

4-letniej. Kobiety otrzymały prawo głosowania najpierw w wyborach samorządowych w 1934, potem w 1949 w wyborach państwowych (powszechnych).³ Chile było republiką o systemie prezydenckim z dużą przewagą władzy po stronie prezydenta.⁴ W gestii prezydenta leżało m. in. odwoływanie zarówno rządu, jak i poszczególnych ministrów. Konstytucja z 1925 roku nie pozwalała na bezpośrednią reelekcję ustępującego prezydenta. Władza podzielona była na cztery niezależne podmioty: prezydent, parlament (ciało ustawodawcze), sądownictwo i Generalny Inspektor (odpowiednik polskiej NIK). Poza tym istniał niezależny Bank Centralny Chile.⁵

Ważnymi zmianami politycznymi przeprowadzonymi za kadencji E. Frei Montalva'y, a z których skorzystał S. Allende, były: umocnienie władzy prezydenckiej, obniżenie cenzury wiekowej dla praw wyborczych czynnych z 21 do 18 lat i przyznanie możliwości głosowania niepiśmiennym (ok. 10% społeczeństwa).⁶

Scena polityczna Chile charakteryzowała się dużym radykalizmem i polaryzacją. Konfliktom zapobiegały liczne i częste koalicje międzypartyjne, które łagodziły w znacznym stopniu napięcia wynikające z różnic politycznych. Radykalizacja stanowisk i programów politycznych nastąpiła zwłaszcza w 1959 roku w związku z dokonaną Rewolucją Kubańską.

Lewica zdominowana była przez Partię Socjalistyczną (Partido Socialista – PS) i Komunistyczną Partię Chile (Partido Comunista de Chile – PCCH)⁷, powiązaną w różnych okresach z ugrupowaniami terrorystycznymi. Za rządów prezydenta S. Allende ugrupowania te odegrały zresztą znaczącą rolę, np. Patriotyczny Front Manuela Rodrigueza (Frente Patriótica Manuel Rodríguez – FPMR), Ruch Rewolucyjnej Lewicy (Movimiento de la Izquierda Revolucionaria – MIR) i parę innych. Należy w tym miejscu podkreślić, że Komunistyczna Partia Chile, choć została (na podstawie Ustawy o Obronie Demokracji) zdelegalizowana w 1948 roku (za prezydentury Gabriela Gonzaleza Videla), powróciła ponownie na legalną scenę polityczną w roku 1958.⁸

Centrum chilijskiej sceny politycznej zajmowała antyklerykalna Partia Radikalna (Partido Radical – PR), która w latach 60-tych straciła jednak znaczenie na rzecz Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej (Partido Demócrata Cristiano – PDC), utworzonej w 1957 roku z połączenia kilku mniejszych ugrupowań.

Partie prawicowe, to przede wszystkim Partia Liberalna (Partido Liberal), Partia Konserwatywna (Partido Conservador) oraz powstała w wyniku ich połączenia w 1965 roku Partia Narodowa (Partido Nacional – PN).

³ *The 1925 Constitution, Chile – A Country...* op. cit., s. 1.

⁴ Collier Simon, Sater William F., *A History of Chile, 1808 – 1994*, Cambridge University Press 1996, s. 213.

⁵ *The 1925 Constitution, Chile – A Country...* op. cit., s. 1.

⁶ *Eduardo Frei's Christian Democracy, 1964-70, Chile – A Country...* op. cit., s. 1.

⁷ Oficjalnie powstała w 1922 r., ściśle wówczas związana z ZSRR i Trzecią Międzynarodówką. Zob. *The Parties of the Left, Chile – A Country...* op. cit., s. 1.

⁸ *Gabriel Gonzalez Videla's Presidency, 1946-52, Chile – A Country...* op. cit., s. 1.

3. Rządy Salvadora Allende

W wyborach prezydenckich 1970 roku wszystkie trzy siły polityczne wystawiły swoich kandydatów. Prawica w postaci Partii Narodowej (Partido Nacional) wystawiła dawnego prezydenta Chile, (1958-64) Jorge Alessandri, a centrum – Chrześcijańska Demokracja (Partido Demócrata Cristiano) poparła Radomiro Tomic Romero. Natomiast lewica reprezentowana przez cztery ugrupowania, m. in. Partię Socjalistyczną (Partido Socialista) i Komunistyczną Partię Chile (Partido Comunista de Chile) utworzyły blok o nazwie Jedność Ludowa (Unidad Popular – UP) pod przywództwem komunistów i wystawiły (już po raz czwarty) Salvadora Allende.

Wyniki wyborów, jak pokazały późniejsze wydarzenia były tragiczne dla Chile. Allende otrzymał 36,2%, Alessandri 35%, a Tomic 27,8%.⁹ Zaniepokojeni tymi wynikami byli nie tylko centrowi i prawicowi politycy chilijscy, ale również Stany Zjednoczone i większość państw bloku tzw. Zachodniego. W dobie zimnej wojny kolejne państwo Ameryki Łacińskiej w kręgu wpływów ZSRR stanowiło bowiem bardzo duże niebezpieczeństwo nie tylko polityczne, ale przede wszystkim strategiczno-wojskowe.

Ponieważ S. Allende nie uzyskał jednak bezwzględnej większości głosów, wg Konstytucji Chile potrzebował akceptacji Kongresu Chilijskiego na objęcie władzy. Był to ostatni mechanizm demokratyczny, z którego mógł skorzystać Kongres, aby uniemożliwić S. Allende objęcie władzy, i do zastosowania którego dążyły usilnie nie tylko kręgi centro-prawicy chilijskiej, ale i Stany Zjednoczone. Proponowano więc, aby Kongres wybrał Alessandriego. Kongres jednak, będąc wierny tradycji demokratycznej Chile (i nie pierwszy raz mając do czynienia z sytuacją, kiedy kandydat na prezydenta nie uzyskał wymaganej ilości głosów w wyborach powszechnych) zaakceptował S. Allende. Wypada tu dodać, że zgoda Kongresu nie była możliwa bez poparcia Chrześcijańskiej Demokracji. Chadecy też takiego poparcia udzielili, co prawda pod warunkiem (i zdając sobie sprawę z faktu, że mają do czynienia z marksistą – leninistą), że S. Allende podpisze i ogłosi publicznie Kartę o Gwarancjach. W dniu 22 października 1970 roku S. Allende obiecał w niej, że będzie respektował Konstytucję, zachowa apolityczność armii, wolność wypowiedzi i zgromadzeń oraz niezawisłość sądów.¹⁰

3.1. Polityka gospodarcza

Pierwszy rok urzędowania S. Allende nie zapowiadał kryzysu. Wskaźniki makroekonomiczne broniły się jeszcze same, a wydatki rządowe rosły w szybkim tempie. W 1971 roku realne płace sektora publicznego wzrosły średnio o 48%. Podobnie było w sektorze prywatnym. W pierwszych dwóch kwartałach 1971 roku wydajność przemysłu wzrosła o 6,2%, a o 10,6% w porównaniu z tym samym okresem

⁹ Eduardo Frei's Christian Democracy, 1964-70, Chile – A Country... op. cit., s. 1.

¹⁰ R. Harris, A Tale of Two Chileans: Pinochet and Allende, Chilean Supporters Abroad, London 1999, s. 14.

roku poprzedniego. Sprzedaż przemysłowa wzrosła o 12% w I kwartale i o 11% w drugim. Realny PKB w 1971 wzrósł o 7,1%, średnie realne płace o 17%. Zagregowana konsumpcja wzrosła realnie o 14,7%, a wskaźnik bezrobocia spadł poniżej 4%. Podstawowe dane dla tego okresu przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Ważniejsze wskaźniki makroekonomiczne Chile w latach 1970–1973

Wyszczególnienie	Lata			
	1964-1970 (średniorocznie)	1971	1972	1973
Stopa wzrostu PKB w %	4,1	7,1	-0,08	-3,62
Oszczędności krajowe brutto (w mln. escudo* w cenach stałych z 1965)	3052	3119	2072	2633
Stopa wzrostu konsumpcji (w %)	3,1	14,7	0,9	-2,4
Stopa inwestycji brutto (w % PKB)	15,5	14,3	13,6	11,4
Wydatki budżetowe i deficyt, stosunek deficytu do wydatków	1970	1971	1972	1973
Wydatki budżetowe (w mln. dolarów USA w cenach z 1976 r.)	2393	2959	2936	3931
Stosunek deficytu do wydatków (% deficytu do wydatków)	10,3	34,7	41,9	55,1

* 1 escudo = 0,3195 \$ w 1965
= 0,0864 \$ w 1970
= 0,0633 \$ w 1972

Źródło: Mark Falcoff, *Modern Chile 1970 – 1989*, New Brunswick 1989, s. 69.

Ważnym posunięciem rządu było podwyższenie płac przy jednoczesnym zamrożeniu cen, co spowodowało wzrost siły nabywczej klasy pracującej i średniej. Na zwiększony popyt producenci zareagowali zwiększoną produkcją, m.in. poprzez wzrost zatrudnienia i wykorzystania wolnych mocy gospodarki. W subiektywnym odczuciu przeciętnego obywatela pierwszy rok rządów S. Allende przyniósł diametralne zmiany w poziomie życia. „Konsumencka rewolucja” objęła 95% społeczeństwa.

Wysoki wzrost PKB był jednak rezultatem prawie 40% wzrostu importu środków produkcji. Deficyt budżetowy wzrósł z 2% PKB w 1970 roku do prawie 11% w 1971 roku. Tempo wzrostu podaży pieniądza przekroczyło wtedy 100% (dane z Tabeli 2). Rezultatem tego były zmniejszające się rezerwy walutowe, które rząd Allende odziedziczył po poprzednich rządach. Tylko w roku 1971 zmniejszyły się one o 50%. Nastąpiło również gwałtowne załamanie się zapasów, spowodowane znacznym wzrostem konsumpcji. Pod koniec 1971 presja inflacyjna była już ewidentna. Gospodarka przeżywała konsekwencje zbyt mocno pobudzonego popytu przy jednoczesnej niemożności jego zaspokojenia.¹¹

¹¹ *Economic Crisis and the Military Coup, Chile – A Country...* op. cit., s. 1.

Tabela 2. Podaż pieniądza M1 i dynamika cen konsumpcyjnych w latach 1970–1973

Rok	Podaż pieniądza w cenach bieżących (mln. escudo)	Podaż pieniądza ROK POPRZEDNI=100	Dynamika cen konsumpcyjnych w % grudzień – grudzień
1969	6 057	135,2	29,3
1970	10 068	166,2	34,9
1971	21 488	213,4	22,1
1972	54 111	251,8	163,4
1973	250 477	462,9	508,1

Źródło: Mark Falcoff, *Modern Chile 1970 – 1989*, New Brunswick 1989, s. 71.

W 1972 roku deficyt budżetowy wyniósł 13% PKB, a rezerwy walutowe stopniały do 77 mln. dolarów amerykańskich.

W drugim roku prezydentury S. Allende gospodarka chilijska zaczęła przejmować typowe cechy gospodarki centralnie zarządzanej: popyt przewyższał podaż, wydatki budżetowe rosły lawinowo pogłębiając deficyt, nie obserwowano się wzrostu nielicznych nowych inwestycji (nie mówiąc o inwestycjach zagranicznych), wartość sprzedaży miedzi spadała, inflacja rosła w zawrotnym tempie pochłaniając poprzednie zdobycze.

Pod koniec drugiego roku rządów S. Allende na 3000 produktów uznanych jako podstawowe dla gospodarstw domowych, 2500 było nieosiągalnych.¹² Na skutek permanentnego braku towarów na rynku rozwinął się „czarny rynek” i rozrósł się do takich rozmiarów, że przejął funkcję głównego pośrednika wymiany w państwie, wypierając tym samym oficjalny handel. Konsekwencją tego były także znacznie zmniejszone wpływy do budżetu z tytułu podatków. Zaczęło się „błędne koło”, wciąż wzrastająca inflacja wzmacniała czarny rynek, to powodowało większy deficyt budżetowy, który z kolei poprzez „dodruk” pieniędzy powodował wyższą inflację.

10 stycznia 1973 roku rząd wprowadził system racjonowania towarów, również żywności. Dla zapewnienia sobie większej kontroli społeczeństwa dystrybucję dóbr przeprowadzano m.in. za pośrednictwem czynników partyjnych, które decydowały komu i ile towaru wydać. Były to jednak tylko towary z listy 30 artykułów uznanych za niezbędne do egzystencji. Dystrybucja odbywała się zazwyczaj w tzw. kordonach uprzemysłowionych (*cordones industriales*), to jest na obszarach wokół większych miast, które były już opanowane przez rządowe, komunistyczne bojówki i oddziały paramilitarne.¹³

W 1973 roku stan gospodarki chilijskiej stał się już tragiczny. W pierwszym kwartale spadek produkcji przemysłowej wyniósł prawie 6% (dane z Tabeli 3), rezerwy walutowe skurczyły się do 40 mln dolarów amerykańskich, a czarny rynek

¹² R. Harris, op. cit., s. 33.

¹³ *Letter from the former President of Chile...* op. cit., s. 8. Średni czas stania w kolejce po np. chleb lub kilogram mąki wynosił ok. 10 godzin.

przejął nawet transakcje z zagranicą. Deficyt budżetowy na skutek ogromnych wydatków rządowych i bardzo małych wpływów wyniósł 23% PKB.¹⁴

Tabela 3. Stopa zmian produkcji przemysłowej w Chile w latach 1970–1973

Wyszczególnienie	Lata			
	1970	1971	1972	1973
wg INE*	-0,3	+14,7	+2,8	-4,3
wg SOFOFA*	b.d.	+10,8	+2,5	-6,3

*INE (Instituto Nacional de Estadísticas); * SOFOFA (Sociedad de Fomento Fabril)
Źródło: Mark Falcoff, *Modern Chile 1970 – 1989*, New Brunswick 1989, s. 143.

Ponadto nasiliła się stała tendencja do wzrostu długu zagranicznego. Bilans płatniczy wykazywał bowiem z roku na rok coraz bardziej rosnący deficyt (dane z Tabeli 4).

Tabela 4. Niektóre dane na temat sytuacji płatniczej Chile w latach 1970–1973

Wyszczególnienie	Lata			
	1970	1971	1972	1973
Bilans rachunku obrotów bieżących (w mln. dolarów USA w cenach z roku 1976)*	-134,3	-303,2	-593,9	-390,5
Dług zagraniczny (w mln. dolarów USA w cenach z roku 1976) w tym:				
Zadłużenie średnio i długookresowe	2 533	2 640	2 880	3 159
Zadłużenie krótkookresowe	48	83	219	381
Nadwyżka bilansu płatniczego (w mln. escudo w cenach bieżących)	-1 209	-2 604	-7 536	-34 416

*deflacionowanych przez indeks cen hurtowych USA.

Źródło: Mark Falcoff, *Modern Chile 1970 – 1989*, New Brunswick 1989, s. 70.

Już od samego początku rządów Salvadora Allende można było zauważyć, że reformy gospodarczo-społeczne Jedności Ludowej (UP) zmierzają ku gospodarce socjalistycznej. Według stanowiska UP, Chile było do tej pory eksploatowane przez „pasożytniczych rodzimych i obcych kapitalistów”. Stąd też należało „uspołecznic” gospodarkę poprzez upaństwowienie kopalni miedzi, banków, dużych przedsiębiorstw, oligopoli przemysłowych, zagranicznych firm, itd. W 1971 roku znacjonalizowano więc zagraniczne firmy miedziowe, głównie należące do USA – kampanie Kennecott i Anaconda. „Uspołecznienie” środków produkcji postępo-

¹⁴ *Economic Crisis and the Military Coup, Chile – A Country...* op. cit., s. 2.

wało szybko i z dużym rozmachem. Znacjonalizowano 100% przemysłu miedziowego. Upaństwowiano banki. Wywłaszczono właścicieli dużych majątków ziemskich, a następnie rozdawano je, i to nawet niekoniecznie rolnikom (por. dane z Tabeli 5).

Tabela 5. Struktura własności rolnej w Chile w latach 1965, 1973, 1987

Obszar (ha)	Lata		
	1965	1973	1987 ¹
0-5	9,7	9,7	10,0
5-20	12,7	15,7	29,0
20-40	9,4	12,7	15,0
40-80	12,8	19,7	26,0
ponad 80	55,4	2,7	18,0
sektor zreformowany ²	0,0	39,9	0,0

Szacunkowo wg pierwotnych założeń reformy rolnej z 1965 roku (faktycznie rozpoczętej w 1967) reformowane grunty rolne miały wstępnie na okres przejściowy: 3 do 5 lat grupować się w spółdzielnie, następnie ich właściciele mieli zdecydować o pozostaniu (lub nie) w spółdzielni. Za prezydentury S. Allende reformę zastąpiła nacjonalizacja.

Źródło: Appendix A. Tables, Chile – A Country Study, Library of USA Congress, Federal Research Division, s. 3, tab. 6, <http://lcweb2.loc.gov/>

Po krótkim jednak czasie (jak to dobrze znamy z polskiej historii) rozdaną wcześniej ziemię zabierano chłopom, tworząc państwowe gospodarstwa rolne.¹⁵ Na efekty nie trzeba było długo czekać. W 1972 roku produkcja rolna spadła, a import żywności znacznie wzrósł (por. dane z Tabeli 6).

Tabela 6. Dynamika produkcji rolnej w latach 1970 – 1973

Rok	Przeciętna z lat 1961 – 1965 = 100	Zmiana w % w stosunku do roku poprzedniego
1970	118	+5
1971	113	-4
1972	113	b. d.
1973	95	-15

Źródło: Mark Falcoff, *Modern Chile 1970 – 1989*, New Brunswick 1989, s. 110.

Podobnie do tego, co miało miejsce w krajach Europy Wschodniej po roku 1945, w ramach uspołeczniania gospodarki zwiększono do bezprecedensowych rozmia-

¹⁵ Letter from the former President of Chile Mr. Eduardo Frei (1964-1970) to the President of the International Christian Democratic Union, Mr. Mariano Rumor, Santiago, 8 października 1973 roku, s. 8, <http://www.reconcile-chile.co.uk/>

rów formalny udział robotników w zarządzaniu przedsiębiorstwami, co oczywiście w istotnym stopniu przyczyniło się do ich upadku. Sam rząd nie był już dalej w stanie zrównoważyć deficytu budżetowego, ani podniesieniem podatków, ani też dodatkowymi pożyczkami z zagranicy. Pod koniec urzędowania prezydenta S. Allende inflacja wzrosła do ponad 500% rocznie, a gospodarka była sparaliżowana¹⁶ (por. dane z Tabeli 2).

Centro-prawicowa koalicja w Kongresie, będąc opozycją, starała się w miarę możliwości blokować szkodliwe dla kraju decyzje administracji S. Allende. Rząd Jedności Narodowej wdrażał więc swoje reformy wbrew i bez zgody Kongresu, czyniąc je i siebie zarazem niekonstytucyjnymi i dając tym samym argument przeciwnikom do przywrócenia władzy konstytucyjnej.

S. Allende bardzo łatwo jednak poradził sobie z Kongresem, nie aprobującym łamania Konstytucji, praw własności itp. Mianowicie znaleziono (odkurzono) prawo na czas wyjątkowy z 1932 roku, tj. z czasów tzw. Socjalistycznej Republiki, które pozwoliło na wywłaszczanie bez zgody Kongresu. W ten też sposób wiele fabryk przeszło pod zarząd państwa, albo wręcz pracowników.¹⁷ Wywłaszczono także właścicieli ziemskich. W tym względzie rząd S. Allende przekroczył niewątpliwie wszystkie swoje uprawnienia konstytucyjne. Dały temu wyraz akty sprzeciwu Sądu Najwyższego, Kongresu Chilijskiego i Generalnego Inspektora.¹⁸

Oprócz bezpośrednich działań rządu, zmierzających do przeprowadzenia rewolucji marksistowskiej w Chile, za jego zgodą i aprobatą działały także ugrupowania militarno-terrorystyczne, które siłą wyrzucały właścicieli z domów, czy też tworzyły kołchozy (*area de propiedad social*). Jedną z większych organizacji tego typu był MIR (*Movimiento de la Izquierda Revolucionaria*) – Ruch Lewicy Rewolucyjnej założony w 1965 roku, ściśle powiązany z Kubą, a którego czołowym działaczem był Andres Pascal Allende – bratanek prezydenta.¹⁹ Oddziały te operujące z *cordones industriales* miały za zadanie czynem budować „władzę ludową” i przygotowywać „klasę pracującą” do przejęcia władzy w państwie (wszczęcia rewolucji).²⁰

3.2. Polityka zagraniczna

W polityce zagranicznej zmierzające ku socjalizmowi, Chile szybko nawiązało stosunki dyplomatyczne z naturalnymi w tej sytuacji sprzymierzeńcami: Kubą, Chinami, Koreą Północną, Północnym Wietnamem i Albanią. ZSRR chcąc umocnić swoje wpływy na nowym przyczółku „rewolucji socjalistycznej” zaczął pomagać rządowi Chile. Materialnego wsparcia udzieliły również pozostałe kraje socjalistyczne.

¹⁶ *Salvador Allende's Leftist Regime, 1970-73, Chile – A Country...* op. cit., s. 1.

¹⁷ loc. cit.

¹⁸ ibidem, s. 2.

¹⁹ *Terrorism, Chile – A Country...* op. cit., s. 1.

²⁰ R. Moss, *The Collapse of Democracy*, London 1977, s. 156.

W sumie tzw. „blok socjalistyczny” udzielił rządowi Chile pożyczki w kwocie 417 mln. dolarów USA (w tym Polska 25 mln.), z której władze Chile do 14 sierpnia 1973 roku wykorzystały 232 mln. (w tym 1 607 313 mln. pożyczki polskiej). Poza tym Chiny pożyczyły Chile 148 881 600 yuanów, z których wykorzystano 31 026 000.²¹

Natomiast Stany Zjednoczone (prezydentem był wówczas Richard M. Nixon) prowadziły względem Chile politykę dwutorową. Oficjalne stosunki, przede wszystkim ze względu na nacjonalizację kopalni miedzi były chłodne, ale nie wrogie. Amerykanie próbowali natomiast wpłynąć negatywnie na chilijską gospodarkę poprzez zaprzestanie pomocy finansowej i blokowanie pożyczek z organizacji międzynarodowych. Jednocześnie zwiększali swoją pomoc dla armii chilijskiej, przejawiającej coraz większe niezadowolenie z rządów S. Allende i ogólnej sytuacji społeczno-gospodarczej w kraju (dane, Tabela 7). Poprzez finansowanie opozycji i pomoc dla armii, rząd USA chciał przyczynić się do destabilizacji sytuacji w kraju i ustąpienia S. Allende. Mając świadomość, kim jest Allende i do jakiego celu zmierza, rząd USA prawdopodobnie zakładał, że jedyną formą odsunięcia go od władzy będzie zamach stanu. Nie ma jednak zarazem żadnych bezpośrednich dowodów na związki Stanów Zjednoczonych z zamachem stanu 11 września 1973 roku.²²

Tabela 7. Pomoc zagraniczna udzielana Chile ze środków rządowych USA w latach 1967–1973 w mln. dolarów amerykańskich

Wyszczególnienie	Lata						
	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
AID*	15,5	57,9	35,4	18,0	1,5	1,0	0,8
Food for Peace	7,9	23,0	15,0	7,2	6,3	5,9	2,5
Export-Import Bank	234,6	14,2	28,7	3,3	0	1,6	3,1
Total U.S. economic assistance	258,0	95,1	79,1	28,5	7,8	8,5	6,4
Military aid	4,1	7,8	11,8	0,8	5,7	12,3	15,0
Total military and economic aid	262,1	102,9	90,9	29,3	13,5	20,8	21,4

*Agency for International Development

Źródło: Mark Falcoff, *Modern Chile 1970 – 1989*, New Brunswick 1989, s. 226.

4. Przewrót wojskowy i upadek S. Allende

Wybory parlamentarne w marcu 1973 roku przyniosły koalicji centro-prawicowej 55% głosów, a Jedności Ludowej 43% lub może tylko 38% (nie wyjaśniona, jak sądzę, kwestia 5% głosów uzyskanych dzięki manipulacjom wyborczym UP).²³

²¹ S. Sideri, *Chile 1970 – 1973: Economic Development and its International Setting*, s. 82-98.

²² R. Moss, *Chile's Marxist Experiment*, Newton Abot 1973, s. 7-9.

²³ *Letter from the former President of Chile...* op. cit., s. 2.

Jednak nawet 55% uzyskanego poparcia społecznego nie wystarczało na legalne usunięcie S. Allende z urzędu. UP natomiast czując się coraz pewniej, zapowiedziała wzmoczenie radykalnych reform ku gospodarce socjalistycznej, wzorowanej na istniejącej na Kubie, czy też w ZSRR. Społeczeństwo zmęczone codziennym trudem walki o przeżycie wykazywało oznaki kresu wytrzymałości. Rozpoczęły się masowe strajki studentów, transportowców, kobiet – gospodyń domowych, górników przemysłu miedziowego (nazwane przez gabinet S. Allende kontrrewolucyjnymi). Strajki te objęły w 1973 ponad 711 tys. pracowników, czyli ok. 20% zatrudnionych w kraju, a liczba dni strajku przekroczyła 2,5 mln. (dane, Tabela 8).

Również demonstracje uliczne stały się codziennością. Wzywano w nich do ustąpienia S. Allende i grożono przewrotem militarnym. Skrajne organizacje lewicowe (typu MIR) wzywały natomiast do rozpoczęcia rewolucji proletariackiej. Opozycja szykowała się do obrony praw własności i innych podstaw życia społecznego gwarantowanego przez Konstytucję. Coraz częściej można było także usłyszeć głosy opozycji kierowane do armii, aby „zrobiła porządek”.

Tabela 8. Konflikty w przemyśle Chile w latach 1970 – 1973

Wyszczególnienie	Lata			
	1970	1971	1972	1973
Liczba strajków	1 819	2 696	3 325	2 050
Liczba pracowników zaangażowanych	656 170	298 677	393 954	711 028
Liczba dni strajku	2 814 517	1 387 505	1 678 124	2 503 356

Źródło: Mark Falcoff, *Modern Chile 1970 – 1989*, New Brunswick 1989, s. 137.

Dnia 23 sierpnia 1973 roku Kongres Narodowy Chile podjął uchwałę, w której sformułował szereg zarzutów pod kierunkiem S. Allende i jego rządów. Ze względu na wagę dokumentu, jak i jego znikomą znajomość nie tylko w Polsce, warto przybliżyć jego główne treści. Oddają one również klimat chilijskiej rewolucji socjalistycznej, czy też – jak to określa literatura zachodnia – marksistowskiej.

Generalnym zarzutem stawianym przez Kongres rządowi S. Allende było działanie na rzecz ustanowienia systemu totalitarnego poprzez:

1. szereg wykroczeń wobec Władzy Ustawodawczej – odebranie Zgromadzeniu Narodowemu jego głównej funkcji, jaką jest ustanawianie prawa,
2. wykroczenia wobec Władzy Sądowniczej – lekceważenie działania wymiaru sprawiedliwości w przypadku przestępców należących do stronnictw i grup związanych, bądź zbliżonych do Rządu, czy to za pomocą bezprawnych ułaskawień, czy też poprzez świadome nie egzekwowanie nakazów aresztowania,
3. wykroczenia wobec praw i gwarancji zawartych w Konstytucji:
– naruszanie podstawowej równości obywateli wobec prawa,

- naruszanie wolności słowa i tworzenie monopolu informacyjnego poprzez bezprawne zamykanie gazet i rozgłośni radiowych, aresztowania dziennikarzy, objęcie nielegalnego kierownictwa nad Telewizją Publiczną,
- bezprawne wprowadzenie tzw. Dekretu o Demokratyzacji Nauki, za pomocą którego ograniczono swobodę nauczania i narzucono marksistowską indoktrynację,
- naruszanie prawa własności (ponad 1 500 bezprawnych „zagarnięć”),
- bezprawne aresztowania,
- ograniczenia możliwości swobodnego wyjazdu z kraju,
- tworzenie i ochrona bojówek paramilitarnych mających tworzyć tzw. Władzę Ludową.

Do powyższych faktów Prezydent Republiki przyznał się publicznie w swym ostatnim orędziu prezydenckim, podobnie jak uczynili to stratedzy i media rządowe.²⁴

Mając na uwadze powyższe fakty, Kongres Narodowy postanowił przedstawić Prezydentowi, ministrom oraz członkom Sił Zbrojnych i Korpusu Karabinierów zarzuty dotyczące poważnego przekroczenia porządku konstytucyjnego i prawnego Republiki. Kongres Narodowy zobowiązał również powyższych adresatów do natychmiastowego położenia kresu wszystkim wspomnianym naruszeniom Konstytucji.²⁵

Jak wynika z dokumentów przejętych przez armię, po obaleniu S. Allende, a opublikowanych w tzw. Białej Księdze²⁶ (na którą składają się m. in. listy S. Allende – Fidel Castro, Castro – Allende, inwentarze broni itp.), reżim S. Allende planował przeprowadzenie komunistycznej rewolucji zbrojnej w Chile. Po obaleniu Allende znaleziono też m. in. magazyny broni (głównie produkcji czechosłowackiej i radzieckiej, której nie używała armia chilijska)²⁷ i różne dokumenty świadczące o takowych zamiarach. Jest również rzeczą bezsporną, że Allende otaczał się doradcami wojskowymi z Kuby, jak również, że w specjalnie do tego stworzonych obszarach, odbywało się przeszkolenie przyszłych obrońców ludu (jeden z takich obozów mieścił się w El Canaveral – rezydencji Allende). Wywiad (jeden z takich obozów mieścił się w El Canaveral – rezydencji Allende). Wywiad wojskowy Chile (wojsko wg Konstytucji Chile jest siłą autonomiczną) zaobserwował również duży napływ zawodowych rewolucjonistów z Brazylii, Urugwaju, Argentyny, Peru, Santo Domingo, Nikaragui, Hondurasu.²⁸ Warto także zauważyć, że już w marcu 1972 roku służby celne Chile przypadkowo zatrzymały trzynaście kontenerów z bronią, oficjalnie nazwanych osobistym podarunkiem dla Allende od Castro. Wywiad wojskowy Chile szacował natomiast ilość rewolucyjnego wojska w Chile na ok. 15 tys. ludzi.²⁹

²⁴ Deklaracja Upadku Demokracji w Chile z dnia 23 sierpnia 1973 roku, <http://www.pension-reform.org/>

²⁵ Loc., cit.

²⁶ White Book, opublikowana w 1973 roku statystyka i dokumentacja nielegalnych, sprzecznych z konstytucją poczynań rządów Allende.

²⁷ Letter from the former President of Chile... op. cit., s. 6.

²⁸ R. Harris, op. cit., s. 25, zob. też Letter from the former President of Chile... op. cit., s. 5.

²⁹ R. Harris, op. cit., s. 29.

Z dokumentów Białej Księgi wynika ponadto, że przygotowania Jedności Ludowej do przewrotu były w 1973 roku niemal na ukończeniu. Znaleziono również instrukcję dla rewolucjonistów na czas przejęcia władzy (znaki rozpoznawcze itp.).³⁰

Kropkę nad „i” stawia znaleziony 13 września na biurku podsekretarza stanu dokument, którego autentyczność jest poza jakimikolwiek wątpliwościami. Do wiedzieć się można z niego, w jaki sposób miał się odbyć zamach stanu przeprowadzany przez komunistów. Dniem rozpoczęcia (jak to nazwano w dokumencie: „wprowadzenia dyktatury proletariatu”) miało być święto Dnia Niepodległości. Najwyżsi oficerowie dowództwa wojskowego mieli być zaproszeni na bankiet do Pałacu Prezydenckiego La Moneda i tam zamordowani. Dowództwo nad armią mieli przejąć zaufani oficerowie marksistowscy wspomagani przez wcześniej do tego przygotowane oddziały partyzanckie. Działacze opozycyjni mieli być aresztowani i „wyliminowani”.³¹

Przejęcie władzy przez gen. Augusto Pinocheta 11 września 1973 roku odbyło się, jak się później okazało w ostatniej chwili. Szacuje się, że w sytuacji rewolucji komunistycznej i wojny domowej lista ofiar zawierałaby setki tysięcy.³²

Generał Pinochet wykonał uchwałę Kongresu Chile o *Upadku Demokracji w Chile*, uchwaloną 23 sierpnia 1973 roku, w której Kongres Chile, stwierdzając pogwałcenie praw Konstytucji przez S. Allende wezwał wszystkie siły w państwie, a zatem i armię, do położenia kresu zaistniałej sytuacji. Z tego punktu widzenia obalenie prezydenta S. Allende³³ uznać można za działanie konstytucyjne. Trzeba również zauważyć, że społeczeństwo Chile, zmęczone codzienną walką o byt, historycznie przychylnie armii, jako gwarantowi porządku i suwerenności państwa, samo domagało się przerwania katastrofy gospodarczej i politycznej Chile.

5. Uwagi końcowe

Socjalistyczna transformacja w Chile trwała trzy lata. W jej wyniku słabo rozwinięte ekonomicznie państwo, jakim niewątpliwie było Chile, stanęło u progu absolutnego bankructwa gospodarczego i politycznego. Mimo tak krótkiego okresu socjalistycznej gospodarki, kondycja Chile w roku 1973 zdawała się być nawet znacznie słabsza niż Polski w roku 1989.

³⁰ R. Harris, op. cit., s. 32.

³¹ loc. cit.

³² P. Johnson, *Pinochet saved Chile from a civil war*, Revista Cosas, October 23, 1998.

³³ Allende w czasie przewrotu zastrzelił się z AK 47 „kałasznikowa” – prezentu od towarzysza rewolucjonisty – Fidela Castro, zob. R. James Whelan, *Chile's Pinochet fought Marxist violence*, The Wall Street Journal, October 30, 1998.